

ПРОПАГАНДА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (АНАЛІЗ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ВОЛИНИ)

Стаття досліджує методи психологічного впливу на читачів періодичних видань часів Першої світової війни. Волинські часописи стали об'єктом дослідження через прифронтовий статус регіону. Головну увагу приділено технологіям формування образу ворога. Причини війни, доцільність участі у ній, ставлення щодо союзників та ворогів, фронтові новини - все це знайшло відображення у періодичних виданнях. Аналіз цієї інформації дозволяє класифікувати техніки пропаганди початку ХХ ст.

Ключові слова: Перша світова війна, пропаганда, періодичні видання Волині.

Сучасні політичні реалії переконують у тому, що пропаганда є дієвим механізмом не лише холодної "інформаційної" війни, а й її "гарячого" аналогу. Ефективність поєднання можливостей ЗМІ та пропаганди вперше була апробована та доведена представниками ворогуючих сторін в умовах Першої світової війни. Друковані засоби масової інформації, публіцистична література 1914-1917 рр. є важливим історичним джерелом, знайомство та вивчення якого дозволять по-новому прочитати сторінки історії сторічної давнини. Аналіз публікацій регіональних видань Волині дасть можливість дослідити особливості механізмів інформаційного протистояння, які використовувались російськими журналістами та політиками в роки Першої світової війни в одній із прифронтових губерній.

Вивчення проблематики інформаційно-психологічного впливу в умовах Першої світової війни розпочалося в двадцятих роках минулого століття. Для з'ясування пропагандистських прийомів, що застосовувалися в періодиці, було поставлено завдання проаналізувати публікації, що стосувалися технологій інформаційно-психологічного впливу, виділити загальні тенденції.

У вітчизняній історіографії більшість робіт, присвячених вивченню цього аспекту політики Росії та Австро-Угорщини, опосередковано торкаються питань, пов'язаних з темою даної розвідки. Проте ситуація змінюється, і з'являються роботи, присвячені боротьбі в інформаційному просторі Першої світової війни. Одним з перших вітчизняних спеціалістів з комунікативних технологій став Г. Почепцов, дослідник інформаційних і психологічних війн [18]. Особливої уваги заслуговують розвідки М. Голика, С. Сегед і, О. Кирієнка, що присвячені агітаційно-пропагандистському впливу преси як в Австро-Угорщині, так і в Росії [7, 12, 21]. Водночас західна історична наука почала активно вивчати подібні питання відразу після завершення "Великої війни". Традиційно експертом у галузі пропаганди вважається Гарольд

Лассуел, який у 1927 р. узагальнив зміст та наслідки пропаганди в умовах Першої світової війни. Зосередившись на аналізі інформаційної боротьби між західними союзниками та Четверним союзом, він побіжно торкнувся і Східного фронту [15]. В працях західних дослідників міститься теорія і практика пропагандистської роботи під час збройних конфліктів, зокрема і періоду Першої світової війни, коли пропаганда була вперше використана систематично як зброя [14].

Регіональна преса, яка видавалась в умовах війни, являє собою цікавий об'єкт дослідження. Автором обрано дві щоденні газети: волинські періодичні видання "Наша Волинь" та "Жизнь Волини". Незважаючи на певну заангажованість, вони містять інформацію, котра дозволяє ознайомитись зі змінами у суспільно-політичних настроях у прифронтовій губернії протягом війни. Окремими розділами в газетах були рубрики "Місцеве життя", "Хроніки війни", "Обов'язкові постанови". Публікації в цих рубриках присвячувались фронтовим та місцевим новинам. З початком Першої світової війни журналісти волинської преси долучились як до прямої, так і прихованої інформаційної війни. У коментарях, аналітичних та інших матеріалах формували образи союзників та ворогів, переконували населення у тимчасовості поразок та неминучості перемоги, спонукали читачів до благодійної допомоги російській армії тощо.

Прискорені темпи індустріалізації кінця ХІХ - початку ХХ ст. позначилися і на розвитку комунікацій. В арифметичній професії збільшувалась кількість періодичних видань, а за відсутності альтернативних джерел преса перетворювалася на монополіста, який став якісно новим засобом розповсюдження інформації та ідей. На початку ХХ ст. пропагандист у своїй діяльності міг розраховувати лише на друковані видання, частково на візуальні засоби: плакати, листівки, прокламації. При цьому необхідно пам'ятати, що переважну більшість населення Російської імперії складали неписьменні або

малограмотні селяни. Головними "споживачами" друкованої пропаганди, як можна припустити, насамперед були представники дворянства, різночинної інтелігенції, грамотні міщани. В бесіді з російськими та іноземними представниками преси російський генерал-губернатор Галиції (1914-1915 рр.) граф Г. О. Бобринський наголошував на важливості діяльності журналістів для полегшення роботи тимчасової адміністрації у Львівській та Тернопільській губерніях [13, с 3].

Особливе значення преса мала в прифронтових губерніях, до яких належала і Волинська. Як територія Київського військового округу, з 18 липня 1914 р. губернія була переведена на військовий стан. Командуючий військами округу генерал-ад'ютант Н. І. Іванов видав обов'язкову постанову для друкованих органів, згідно з якою заборонялося розміщення в місцевих періодичних виданнях неправдивих і перебільшених звісток і чуток щодо політичного і військового становища [11, с 3]. Таким чином, спостерігаємо ситуацію, коли державні органи через агентства і центральні органи комунікацій взяли під контроль інформацію, що друкувалась в ЗМІ.

У Першій світовій війні сторони конфлікту перекладали провину за розв'язання війни на ворога. Відповідно, одним із головних завдань російської пропаганди було формування думки про оборонну позицію імперії та її участь в подоланні, спільно із союзниками, австро-німецької агресії.

Громадськості необхідно було прищепити думку, що саме ворог готувався до війни, він її розпочав і порушив існуючий мир. Для цього слід знайти докази, що супротивник лише шукав привід для конфлікту: "Австро-Угорщина з весни готувалася до війни. Французькі та англійські газети заявляють, що австрійські резервісти в Африці і Америці були викликані на службу за місяць до вбивства ерцгерцога Франца-Фердинанда. Таким чином, війна з Сербією готувалася раніше, і ні в якому разі не є результатом вбивства ерцгерцога" [1, с 1].

Американський соціолог Лассуел стверджував, що виправдання війни набагато ефективніше базувати на етичних, а не релігійних мотивах [15, с 92]. Але в Російській імперії надзвичайно велике значення в житті суспільства займала релігія. Природно, що релігійний аспект використовувався в діяльності російських пропагандистів значно активніше, в порівнянні з іншими країнами-учасницями світового конфлікту. Переважна більшість населення Російської імперії сповідувала православ'я, навіть ціль, яка мала виправдати участь у війні та підтвердити її шляхетні завдання - допомога "братній" Сербії - мала релігійний відтінок. Православні серби сприймалися як брати, котрим загрожує католицьке нашествя в особі Австро-Угорської монархії. В тогочасній пресі зустрічаємо підтвердження цієї тези: "Споконвічні вороги слов'янства і православ'я - німці, вирішили завдати смертельного удару маленькій, слабосильній Сербії, і Росія простягнула їй руку братської допомоги" [8, с 3]. Відповідно широко тиражувалися факти обстрілу православних церков, знущань над священиками [5, с 2].

Щоб підкреслити небезпеку, яку несуть війська супротивника, їх зображали як покидьків, кримінальних злочинців і т. ін. [17, с 2]. Задовго до Другої світової війни, до появи штрафних підрозділів, стійкість і завзяття ворожих військ пов'язували з примусом, алкоголем, кулеметами позаду шеренг і т.д. [4, с 1].

Ворог, або "чужий", завжди підступний і жорстокий. Підтримка образу вимагала поширення інформації про факти сексуального насилля над жінками, знущання над священиками, розстрілів полонених [9, с 2]. Міжнародні організації вже в умовах цієї війни намагалися визначити статуси біженців, військовополонених, пере-

селенців. Факти порушень конвенцій, які регламентували ці сфери війни, ставали зручним приводом для звинувачення ворога у недотриманні встановлених домовленостей або правил. Так, в газетних публікаціях неодноразово наголошувалося на порушеннях Женевської конвенції, використанні розривних куль, обстрілах лазаретів, знущаннях над місцевим населенням зі сторони ворога [9, с 2].

Пропаганда в умовах війни має виховувати та закріплювати почуття ненависті до ворога. Як не парадоксально, але це почуття має об'єднувати громадян у боротьбі з ворогом. Адже саме народ дає рекрутів для армії, робітників для промисловості. Тил постачає фронт не лише зброєю, обмундирування, продовольство. Тил постачає і настрій бійцям. Невдоволення з тилу швидко передається в окопи, і навпаки: невдачі на фронті викликають зневіру в перемозі серед цивільного населення. Згуртованість цивільного населення, як справедливо підкреслює Лассуел, неможливо досягти військовою дисципліною і муштрою. Це здобувається постійним повторенням певних ідей [15, с 29]. Цьому процесу і служить пропаганда. В засобах масової інформації поряд з репортажами з фронту публікувалися звіти про еднання всього населення держави, допомогу пораненим і хворим воїнам, збори подарунків для діючої армії [10, с 3].

Публіцисти в статтях намагалися продемонструвати нібито небажання населення кайзерівської Німеччини та Австро-Угорщини знати правду про війну, обдурювання правлячими колами держав Четвертого союзу своїх підданих: "Уряди Німеччини і Австрії самі викликали війну... Факт цього грандіозного обману добре відомий нам, тобто громадянам країн анти-німецького союзу. Але народні маси Німеччини і її союзниць перебувають в невіданні і досі" [2, с 1].

При зображенні ворога, його втрат, ставлення населення до війни широко використовувалися неперевірені факти, перебільшення чи брехня. Подібні методи традиційно використовують супротивники. В таких умовах необхідною стає інформація, спрямована на протидію ворожій пропаганді, захисту від її впливів. Один із авторів періоду війни цілком слушно порівнює ефект від впливу подібної інформації з дією отруйних газів, використання яких стало ще однією "новинкою" війни [24, с 1].

Штаб Верховного головнокомандуючого Російської Імператорської армії змушений був офіційно заявити про новий вид зброї, який австрійці почали використовувати на фронті: листівки та прокламації, в яких від імені "Священної Особи Государя Імператора та нібито за його підписом" російські війська та населення закликали до припинення війни та миру. Оскільки Російська імперія значно відставала в методах ведення пропагандистської війни від Австро-Угорщини та Німеччини, такий спосіб обробки населення у періодичних виданнях оголошувався аморальним, неприйнятним та недостойним: "Наш ворог, не розраховуючи більше на силу своєї зброї, задумав огидну фальсифікацію, здійснивши цим злочин". Особи, які розповсюджували такі матеріали, підлягали військово-польовому суду як державні злочинці [16, с 3].

Російська імперія була поліетнічною державою. Пошук шляхів консолідації центра та національних окраїн був надзвичайно важливим напередодні та в роки Першої світової війни. Приєднання земель так званого Південно-Західного краю, до якого належала Волинська губернія, відбулося у кінці XVIII століття, тож інкорпорація їх в Російську імперію не завершилася повністю. Тут зберігався сильний польський вплив у політичному житті і греко-католицький та католицький - у релігійному. Концепція єдності різних народів в єдиній імперії потребувала залучення всіх народів Росії для боротьби з

зовнішнім ворогом. Тому варто відзначити повідомлення в періодиці про осквернення православних і католицьких храмів [9, с 2].

Проти ворожої пропаганди також необхідно було боротися, і прийшло усвідомлення, що "боротьба з цим [засиллям пропаганди] не може обмежуватися бойовими зіткненнями на полях битв". До австрійської пропаганди відносили і т.зв. "українство", начебто вигадане австро-угорською владою [3, с 1]. Появу національних рухів не можна було більше ігнорувати, і тому читачам пропонувалися статті з викриттям "мазепинців" як прибічників поразки російської армії, агентів Троїстого союзу. Панівна ідеологія не визнавала існування окремого українського народу, і відповідно, не могла йти мова про самостійну Україну. Наявність національно-визвольного руху трактувалась як приклад "слов'янського відступництва" [22, с 1].

Поразка у Галицькій битві (серпень - вересень 1914 р.) змусила австро-угорські війська залишити майже всю східну Галичину. Одну з причин невдачі військового командування дуалістичної монархії вбачало в діяльності москвофілів. Розпочався терор проти галичан, яких підозрювали в симпатіях до Російської імперії. Тисячі людей були кинуті до концентраційних таборів. Найбільший з них знаходився в Талергофі, який розташовувався на території Австрії. Подібні факти також широко використовувалися російською пропагандою [19, с 1].

В умовах військових поразок російської армії 1914-15 рр. посилюється шпигуноманія. Програні битви пояснювалися зрадою, а особи з неросійськими прізвищами підозрювалися у шпигунстві. Для Волинської губернії традиційним явищем були чисельні єврейська, польська, німецька громади. Якщо чехи сприймалися як брати - слов'яни, то проти єврейського та німецького впливу (особливо економічного) розгорнулася кампанія в періодиці: "Дві виразки роз'їдають російське життя, витягуючи з неї всі соки. Одна виразка німці, інша євреї. В кращих умовах знаходилися німці. Відбувалося мирне завоювання німцями Росії" [20, с 1].

Євреїв та німецьких колоністів звинувачували в шпигунстві на користь супротивника. Пропаганда оперувала не лише фактами, а й чутками: "Ходять чутки, що в Станіславові австрійці за доносом місцевих євреїв повісили і розстріляли декілька десятків городян, включаючи видатних польських громадських діячів" [6, с 2].

Воля до перемоги знаходиться в тісному зв'язку з шансом перемогти. Для цього потрібна віра в кінцевий успіх [15, с 164]. Поразки на фронтах породжують невдоволення, виникають конфлікти всередині суспільства. Тому природно, що воююча країна повинна зупиняти панічні чутки, викривлену інформацію про ситуацію на фронті та в тилу. Обов'язковими постановами заборонялися осуд дій російських військ, вихваляння дій ворожих армій і державного укладу у державах Троїстого союзу [23, с 1].

Головними стратегічними цілями пропаганди (за Лассуелем) є формування ненависті до ворога, підкреслення дружнього ставлення до союзників, деморалізація ворога. Періодика скерована на виконання перших двох завдань, тобто здійснення інформаційно-психологічного впливу на населення власної держави.

Підсумовуючи вищесказане, можна виділити такі пропагандистські приййоми, які використовувалися в періодичних виданнях Волинської губернії:

1) Австро-Угорщину та Німеччину зображали головними винуватцями війни;

2) Ціль війни: допомога союзникам (передусім Сербії), справедливий мир;

3) Акцентуація злочинності ворогів: порушення ними конвенцій, злочини проти мирного населення, використання заборонених видів зброї тощо;

4) Підтримка серед населення впевненості у перемозі.

Навіть незважаючи на відсутність спеціально організованих офіційних установ (за аналогією з Великобританією, Францією чи США), які б регулювали роботу з пропаганди, засоби масової інформації Російської імперії - як центральні, так і місцеві, здійснювали свій внесок у формування переконання серед населення імперії щодо справедливості війни та безпринципності і підступності ворога. Тобто ЗМІ (як центральні так, і периферійні) здійснювали основні функції пропаганди.

Перспективним є дослідження лінгвістичної та суто технологічних компонентів пропаганди. Ці елементи в наш час набули небаченого використання, а в умовах Першої світової подібні методики та технології часто апробовувались уперше.

Список використаних джерел

1. Белов В. Австрия с весны готовилась к войне / В Белов // Наша Волянь. - 1914. - №194. - С. 1.
2. Беспристрастный голос немца о войне // Жизнь Воляни. - 1915. - №339. - С. 1.
3. Бобров Д. Кровавый разврат / Д. Бобров // Жизнь Воляни. - 1915. - №47. - С. 1.
4. Вакуловский А. Не на войне только опасность / А. Вакуловский // Жизнь Воляни. - 1915. - №9. - С. 1.
5. Вести с нашего фронта. Бросание бомб в церкви / Жизнь Воляни. - 1915. - №297. - С. 2.
6. Война. Пленные из-под Станислава // Жизнь Воляни. - 1915. - №47. - С. 1.
7. Голик М.М. Пропагандистская работа украинской преси Галичины периода Первой мировой войны / М.М. Голик // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя подм): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26-28 червня 2014 р. - Львів: АСВ, 2014. - С. 44-46.
8. Житомир 22 марта. Местная хроника // Жизнь Воляни. - 1915. - №80. - С. 3.
9. Зверства немцев // Жизнь Воляни. - 1915. - №2. - С. 2.
10. Земские служащие - воинам // Жизнь Воляни. - 1915. - №16. - С. 3.
11. Иванов Н. И. Обязательное постановление / Н.И.Иванов // Наша Волянь. - 1914. - №195. - С. 3.
12. Кириченко О.Ю. На варті інформаційного простору: до історії військової цензури російського самодержавства у роки Першої світової війни / О.Ю.Кириченко // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26-28 червня 2014 р. - Львів: АСВ, 2014. - С. 171-173.
13. Корреспонденты у галицийского генерал-губернатора / Наша Волянь. - 1914. - №263. - С. 1.
14. Лайнбарджер П. Психологическая война / Поль Лайнбарджер - М.: Воениздат, 1962. - 352 с.
15. Лассуэл Г. Техника пропаганды в мировой войне / Г. Лассуэл - М.:Изд. ГИЗ, 1929. - 200 с.
16. От Штаба Верховного Главнокомандующего // Жизнь Воляни. - 1915. - №9. - С. 3.
17. Последние усилия // Жизнь Воляни. - 1915. - №2. - С. 1.
18. Почепцов Г.Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований / Г.Г. Почепцов - М.: Рефл-бук, 2000. - 213 с.
19. Преследование галичан в Австрии // Жизнь Воляни. - 1915. - №7. - С. 1.
20. Прометеев А. Две язвы // Жизнь Воляни. - 1915. - №23. - С. 1.
21. Сегеда С.П. Інформаційна протидія російській пропаганді в армії Австро-Угорщини / С.П.Сегеда // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26-28 червня 2014 р. - Львів: АСВ, 2014. - С.163-165.
22. Скрынченко Д. Рабы / Д. Скрынченко // Жизнь Воляни. - 1915 - №16. - С. 1.
23. Троцкий В.И. Обязательное постановление / В.И.Троцкий // Жизнь Воляни. - 1915. - № 84. - С. 1.
24. Хаенский Д. Борьба с удушливыми газами / Д. Хаенский // Жизнь Воляни. - 1915. - № 299. - С. 1.

Надійшла до редколегії 17.07.14